

สังเขปเอกสารภาษาฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ปรีดี พิศภูมิวิถี*

ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรากฏว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและฝรั่งเศสเจริญก้าวหน้าตามลำดับ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและการเดินทางเข้ามาของชาวฝรั่งเศสเพิ่มมากขึ้น ก่อปรกับความสนใจของชาวฝรั่งเศสที่ได้พบเห็นวัฒนธรรมอันแปลกใหม่ (exotique) ในภูมิภาคตะวันออก จึงได้เรียบเรียงบันทึกเกี่ยวกับอาณาจักรและกรุงศรีอยุธยาไว้จำนวนหนึ่ง ในทางกลับกัน ยังมีชาวฝรั่งเศสบางคนสนใจเรื่องราวความเป็นไทยอย่างยิ่ง และได้้นำเอกสารภาษาไทยกลับไปยังประเทศฝรั่งเศสด้วย

ความสนใจนี้นับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของความสนใจวัฒนธรรมต่างแดนที่แปลกใหม่ บาทหลวงมิชชันนารี นักเดินทาง และพ่อค้าที่ต่างก็มีโอกาสผ่านมายังภูมิภาคตะวันออก จะต้องรายงานสิ่งที่ตนพบเห็นในทำนองบันทึกช่วยจำอันจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อกิจการของตน ดังนั้น บันทึกของวันวลิต, ซิมง เดอ ลา ลูแบร์, นิโกลาส์ แชร์แวส, แกมเฟอร์ จึงให้รายละเอียดของภาพต่าง ๆ ในสังคมไว้อย่างมากมาย เช่น ภาษา การแต่งกาย ชีวิตความเป็นอยู่ พิธีกรรมของชาวบ้าน สัตว์ต่าง ๆ ยานพาหนะ การค้าขายแลกเปลี่ยน รวมไปถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ แม้ว่าบางคนจะมีโอกาสเข้ามาเพียงระยะเวลาสั้น ๆ ก็ตาม (ปรีดี พิศภูมิวิถี, ๒๕๕๑)

ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช (ขจร สุขพานิช, ๒๕๒๓: ๑๕๒-๑๗๕) เสนอว่าเอกสารภาษาต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

มีจำนวนมาก และมีเนื้อหาที่เป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เอกสารภาษาฝรั่งเศสมีทั้งที่เรียบเรียงโดยบรรดาสังฆราชบาทหลวงฝรั่งเศส พ่อค้า และกลุ่มทหาร โดยที่ศาสตราจารย์ขจรได้ระบุรายชื่อเอกสารภาษาฝรั่งเศสจำนวน ๑๕ รายการไว้ (ขจร สุขพานิช, ๒๕๒๓: ๑๗๐)

ทั้งนี้อาจสังเกตว่าเอกสารภาษาฝรั่งเศสเหล่านี้แม้ว่าจะเรียบเรียงขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ตาม แต่บางฉบับก็ได้รับการตีพิมพ์หลังจากนั้นนานมาก เช่น บันทึกของบาทหลวงเดอ แบส ที่เกี่ยวกับชีวิตของเจ้าพระยาวิไชยเณรกว่าที่จะพบต้นฉบับที่หอสมุดแห่งชาติกรุงโตเกียว ก็เป็นช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ แล้ว ซึ่งพิมพ์หลังจากเหตุการณ์กว่า ๒๐๐ ปี แสดงให้เห็นว่ามีเอกสารภาษาฝรั่งเศสตกค้างตามที่ตั้งต่าง ๆ อยู่อีกจำนวนมาก ดังเช่นที่กรุงโตเกียว หรือที่กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ ซึ่งหลังจากเกิดการปฏิวัติในอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ นั้น กองทหารฝรั่งเศสที่เดินทางกลับไปถูกชาวฮอลันดาจับกุมที่แหลมกู๊ดโฮป และนำตัวไปคุมขังที่เมืองมิดเดิลเบิร์ก ทำให้ที่ประเทศเนเธอร์แลนด์มีเอกสารที่เกี่ยวกับสยามอยู่จำนวนหนึ่ง

ส่วนที่ประเทศฝรั่งเศสมีการจัดเก็บรักษาเอกสารไทยที่มีอายุเก่าถึงสมัยอยุธยาไว้เป็นจำนวนมาก (Laurent HENNEQUIN, 2539: 156-167) ทั้งที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดเอกชนต่าง ๆ ซึ่งบรรณานิต์คนที่ชาวฝรั่งเศสได้ทำไว้มีความสำคัญและมีประโยชน์

* รองศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์วิชาภาษาฝรั่งเศส คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

มาก (Le Mis de Croizier, 1883) หรือ บรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส (Bibliothèque Nationale de Paris. n.d., n.p.) นอกจากนี้ยังอาจพบเอกสารไทยได้ที่หอจดหมายเหตุของประเทศอื่นอีกด้วย เช่น หอจดหมายเหตุ กรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก มีรายการหนังสือภาษาไทยจัดเก็บไว้จำนวนหนึ่ง (George Cœdès, 1966: 96–105)

ช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์จารย์จรได้เรียบเรียง บทความชิ้นนี้ขึ้น สามารถสืบค้นรายชื่อเอกสารต่าง ๆ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เป็นจำนวน ๑๕ ฉบับ แต่ในปัจจุบันนี้มีการค้นพบเอกสารเพิ่มเติมอีกจำนวนหนึ่ง หรือมีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสและสยาม ทำให้เกิดความสนใจในคุณค่าของเอกสารมากขึ้นและค้นหาเอกสารต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

ในบทความนี้ ผู้เขียนกำหนดว่าเอกสารในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอาจรวมถึงเอกสารที่ได้รับการตีพิมพ์หลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ใน พ.ศ. ๒๒๓๑ แล้วก็เป็นได้ เพราะในบางกรณีที่ยุทธจารย์จรได้เข้ามาในอยุธยาในระหว่างรัชกาลแต่เดินทางกลับมาก่อน ดังนั้น เอกสารบันทึกจึงได้รับการตีพิมพ์หลังจากนั้น (The Siam Society, 2013) จึงเป็นสาเหตุให้เอกสารบางฉบับถูกค้นพบหลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนานหลายร้อยปี หรือได้รับการตีพิมพ์หลังจากนั้นนานพอสมควร ในกรณีนี้ผู้เขียนเห็นว่าจัดอยู่ในชุดเอกสารสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ นอกจากนี้ เอกสารภาษาฝรั่งเศสหลายฉบับได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว และจัดพิมพ์ทั้งในประชุมพงศาวดารภาคต่าง ๆ หรือแยกพิมพ์เป็นเล่มจากเอกสารภาษาฝรั่งเศส ผู้เขียนมีข้อสังเกตดังนี้

๑. ข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีจำนวนมากพอสมควร และอาจนับได้ว่ามีมากที่สุดในการบรรดาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาด้วย ก่อนหน้านั้นแม้ว่าจะมีชาวต่างชาติเข้ามาและบันทึกเอกสารไว้บ้างก็ตาม แต่ก็ยังมีปริมาณไม่มากเท่าเอกสารในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๒. ในแง่ของประวัติศาสตร์นิพนธ์ จะเห็นว่าช่วงเวลาของการบันทึกเอกสารมากที่สุดคือราว ๘ ปีสุดท้ายของรัชกาล เพราะเวลานับเป็นจุดเริ่มต้นที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งราชทูตไปฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการและเป็นช่วงเวลาที่ยุทธจารย์จรมีบทบาทในราชสำนักมากที่สุด

๓. เอกสารในช่วง ๘ ปีสุดท้ายของรัชกาล อาจเห็นได้ว่ามีผู้เรียบเรียงที่หลากหลายกลุ่ม เพราะชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในช่วงดังกล่าวมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น มีอาชีพและหน้าที่ความรับผิดชอบต่างกันไปในสยาม ทำให้ต่างคนก็บันทึกเรื่องราวของสยามไว้ ส่วนเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ซึ่งเกิดการปฏิวัติขึ้นนั้น ผู้เขียนเห็นว่าแม้จะเป็นเรื่องการทหารโดยตรง แต่เอกสารฝรั่งเศสเช่นเอกสารการค้าหรือการศาสนาก็น่าสนใจเช่นกัน เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวมีผลกระทบต่อชาวฝรั่งเศสในอาณาจักรทั้งหมด

๔. เอกสารบางฉบับ เป็นเอกสารประเภทสารานุกรม ซึ่งให้ข้อมูลแตกต่างจากเอกสารอื่น เพราะให้ข้อมูลที่เรียบเรียงมาจากเอกสารอื่น ทั้งที่เป็นภาษาฝรั่งเศสและภาษาตะวันตก เช่น อังกฤษ เยอรมัน ฯลฯ ผู้เขียนเห็นว่าเอกสารนี้มีความสำคัญในแง่ของการรวบรวมข้อมูล แต่ไม่ใช่เอกสารปฐมภูมิ เพราะผู้เขียนไม่ได้เดินทางเข้ามาในอยุธยาโดยตรง เพียงแต่ใช้เอกสารอื่นประกอบการเขียนเท่านั้น

๕. เอกสารบางฉบับเป็นเอกสารที่ได้รับการพิมพ์หลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนานมาก เพราะมีเหตุการณ์ที่ไม่ปกติเกิดขึ้นในอยุธยา ทำให้บทบาทของชาวฝรั่งเศสลดลงและกระจัดกระจายไปตามเมืองต่าง ๆ บางคนนำเอกสารของตนที่เรียบเรียงไว้กลับไปด้วยทำให้เกิดการตีพิมพ์หลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนานมาก โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๓๓ มีเอกสารเกี่ยวกับการปฏิวัติในปลายรัชกาลมาก

รายชื่อเอกสารภาษาฝรั่งเศสที่ผู้เขียนรวบรวมมีดังนี้

- ๑ Pierre Davity, Description Générale de l'Asie: première partie du Monde, Paris: Denys Bechet, 1660 ยังไม่มีการแปล
- ๒ Jacques de Bourge, Relation du voyage de Mgr. l'Evêque de Beryte, vicaire apostolique du royaume de la Cochinchine, par la Turquie, la Perse, les Indes etc... jusqu'au royaume de Siam et autres lieux, 1666 Paris: Denys Béchet แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชแห่งเบริท ประมุขมิสซัง สู่อาณาจักรโคจิงจีน แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี
- ๓ François Pallu Relation abrégée des Missions des Evêques français envoyés aux Royaumes de la Chine, Cochinchine, Tonquin et Siam, Paris: Pierre le Petit, Edme Couterot & Chalres Angot, 1668 ยังไม่มีการแปล
- ๔ Relation des Missions des Eveques Français aux Royaumes de Siam, de la

Cochinchine, de Camboye & du Tonkin etc..., 1674 แปลเป็นไทยในชื่อเรื่องราวของคณะสังฆราชฝรั่งเศสในราชอาณาจักรสยาม แปลโดย เพียงฤทัย ตันติธีรวิทย์ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๒๖

- ๕ Relations des Missions et des voyages des évêques vicaires apostoliques et de leurs ecclesiastiques des années 1672, 1673, 1674 et 1675, 1680 แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุการแพร่ศาสนาและการเดินทางของบรรดาพระสังฆราชประมุขมิสซัง และของพระสงฆ์ในปกครอง ในปี ค.ศ. ๑๖๗๒-๑๖๗๕ แปลโดยปอล ชาเวียร์ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๒๓
- ๖ Jean-Baptise Tavernier, Recueil de plusieurs Relations, 1681
- ๗ Pierre Lambert de la Motte, Relation des missions et des voyages des évêques vicaires apostoliques et de leurs ecclesiastiques des années 1676 et 1677, 1682 ยังไม่มีการแปล
- ๘ Claude de l'Isle, Relation historique du Royaume de Siam, Paris: Guillaume de Luyne, 1684 ยังไม่มีการแปล
- ๙ Bénigne Vachet, Mémoire pour servir à l'histoire générale des missions et aux archives du séminaire de Paris, Paris: Victor Goupy 1684-1685 ยังไม่มีการแปล
- ๑๐ Jean Donneau de Vizé, Voyages des ambassadeurs de Siam en France, Lyon, 1678-1685. c แปลและพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗-๖๐

- ๑๑ Chevalier de Chaumont, Relation de l'Ambassade de M. le chevalier de Chaumont à la cour du roi de Siam, avec ce qui s'est passé de plus remarquable durant son voyage, Paris: Arnoul Seneuze et Daniel Horthemels, 1686 แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒
- ๑๒ Guy Tachard, Voyage de Siam des RR. PP. Jésuites envoyés par le roi aux Indes et à la Chine avec leurs observations astronomiques et leurs remarques de physiques, de géographie, d'hydrographie et d'histoire, Amsterdam: Pierre Mortier, 1686 แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาชาร์ด, กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๑๙
- ๑๓ François Timoléon de Choisy, Journal du voyage de Siam fait en 1685-1686 par M. l'Abbé de Choisy, Trevoux: La Compagnie, 1687 แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามของบาทหลวงเดอ ชัวซี, กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, ๒๕๑๖
- ๑๔ François Timoléon de Choisy, Journal en suite du voyage de Siam en forme des lettres familières fait en 1685 et 1686, Trevoux: La Compagnie, 1687 แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. ๑๖๘๕ และ ๑๖๘๖ ของบาทหลวงเดอ ชัวซี, กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๑
- ๑๕ Robert Challe, Journal d'un voyage fait aux Indes Orientales, Paris: Mercure de France, 1688 ยังไม่มีการแปล
- ๑๖ Claude Céberet, Journal du voyage du Siam 1687-1688, Paris, 1688 แปลและพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๗ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๗๑
- ๑๗ Relation de ce qui s'est passé à Louvo, royaume de Siam, avec un abrégé de ce qui s'est passé à Bancoq pendant le siège en 1688 ยังไม่มีการแปล
- ๑๘ De la Touche, Relation de ce qui est arrivé dans le royaume de Siam, Robert Challe. Paris: Mercure de France, 1688 ยังไม่มีการแปล
- ๑๙ Nicolas Gervaise, Histoire naturelle et politique du Royaume de Siam, Paris: Claude Barbin, 1688 แปลเป็นไทยในชื่อประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๑
- ๒๐ Thomas Goüye Observations physiques et mathématiques pour servir à l'Histoire naturelle et à la perfection de l'astronomie et de la géographie, envoyées de Siam à l'Académie royale des Sciences à Paris par les Pères Jésuites français qui vont à la Chine en qualité de mathématiciens du Roi, 1688 แปลบางส่วนเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุดาราศาสตร์จากฝรั่งเศสเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

- ๒๑ Beauchamp, Relation de la révolution de 1688 au Siam et de la disgrâce de M. Constance Phaulkon, Cabinet historique vol. 7, 1861 แปลเป็นไทยในชื่อหอกช้างแคว้นที่กการปฏิวัติในสยามและความหายนะของฟอลคอน, กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๖
- ๒๒ Guy Tachard, Second voyage du Père Tachard et des Jésuites envoyés par le roi au royaume de Siam, Paris: Daniel Hortemels, 1689 แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาชาร์ด ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: บรรณาการ, ๒๕๑๘
- ๒๓ A European Version of the revolution in Siam at the end of the reign of King Phra Narayana, 1688 A.D. London, 1689 แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๑
- ๒๔ Véret. Une lettre de Véret sur la révolution siamoise de 1688. T'oung Pao, XXXI, 1935: 330-362 แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุเวเรต์เรื่องการปฏิวัติพลัดแผ่นดินในสยาม ปี ค.ศ. ๑๖๘๘ ในแลงกาศ์
- ๒๕ A Full and True Relation of the Great and Wonderful Revolution that happened lately in the Kingdom of Siam in the East-Indies, giving a particular Account of the Seizing and Death of the Late King, and of the setting up of a New One, London, 1690 แปลเป็นไทยในชื่อ
- การปฏิวัติปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา, กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๘
- ๒๖ Louis Laneau, Lettre de monsieur l'évêque de Metellopolis, vicaire apostolique de Siam, au supérieur et aux directeurs du Séminaire des Missions Etrangères et..., 1690 ยังไม่มีการแปล
- ๒๗ Saint Vandrille, Relation des Révolutions arrivées dans le royaume de Siam, 1690 Département de la Marine et Colonies, Aix-en-Provence, C1 25. ยังไม่มีการแปล
- ๒๘ Pierre-Joseph d'Orléans Histoire de M. Constance premier ministre du roi de Siam, et de la dernière révolution de cet Etat. Tours: Philbert masson, 1690 ยังไม่มีการแปล
- ๒๙ Simon de la Loubère, Du Royaume de Siam, 2 vols, Paris: Jean Baptise Coignard, 1691 แปลเป็นไทยในชื่อราชอาณาจักรสยาม, กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๑
- ๓๐ Vollant des Verquains, Histoire de la Révolution de Siam arrivée en 1688, Lille: Jean Chrysostome Malte, 1691 แปลเป็นไทยในชื่อการปฏิวัติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๓๑, สำนักนายกรัฐมนตรี,
- ๓๑ Desfarges, Relation des Révolutions arrivées à Siam dans l'année 1688, Amsterdam, 1691 แปลเป็นไทยในชื่อชิงบัลลังก์พระนารายณ์, กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๒

- ๓๒ Le Blanc, Histoire de la Révolution de Siam, 2 vols. Paris: Molin, 1692 ยังไม่มีการแปล
- ๓๓ Claude Forbin, Mémoires du Comte de Forbin 1656–1733, Amsterdam: François Girardi, 1730 แปลเป็นไทยในชื่อจดหมายเหตุฟอร์บันในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๐
- ๓๔ Adrien Launay, Histoire de la mission de Siam 1662–1811, Paris: Anciennes Maisons Charles Douniol et Retaux, 1920 ยังไม่มีการแปล
- ๓๕ Claude de Bèze, Mémoire sur la vie de Constance Phaulkon, premier ministre du roi de Siam Phra Narai et sa triste fin, Tokyo: Presses Salesiennes, 1947 แปลเป็นไทยในชื่อบันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอ แบส เกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของกองสโตงซ์ ฟอลคอน
- ๓๖ Joachim Bouvet, Voyage de Siam du père Bouvet, Paris: Janette C. Gatty, 1963 ยังไม่มีการแปล

วิเคราะห์ลักษณะงานเขียนของชาวฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ผู้เขียนจัดหมวดหมู่เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่เขียนขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้จำนวน ๓๖ ชิ้น โดยแบ่งเป็น ๓ ประเภท และมีข้อสังเกตดังนี้

ข้อสังเกตในเบื้องต้นคือเอกสารเหล่านี้อาจมีเนื้อหาที่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าสามารถจัดแบ่งในประเภทนั้น ๆ ได้โดยง่ายนัก เพราะธรรมชาติของการบันทึกเอกสารต่าง ๆ ย่อมผสมผสานสิ่งที่ตนให้

ความสนใจลงไปอยู่เสมอ ดังนั้นหากเป็นการบันทึกเรื่องราวทางศาสนา ก็อาจสะท้อนภาพสังคม ผู้คน หรือเรื่องราวที่เกี่ยวกับราชสำนักเข้าไปด้วยก็เป็นได้ แต่หากวิเคราะห์ในรายละเอียดของเอกสารแต่ละหมวดหมู่แล้ว ก็จะทำให้ข้อมูลที่น่าสนใจมากขึ้นอีกประการหนึ่งอาจไม่สามารถจำแนกลำดับความสำคัญของเอกสารตามเวลาที่พิมพ์ได้ เพราะเอกสารบางชิ้นแม้จะเขียนขึ้นร่วมสมัยก็ตาม แต่กว่าจะได้รับการตีพิมพ์นั้นก็เป็นเวลาว่างเลยมาหลายศตวรรษก็มี ผู้เขียนจึงใช้เนื้อหาภายในเอกสารเป็นตัวกำหนดการสังเคราะห์กลุ่มเอกสาร ดังนี้

๑. เอกสารทางการศาสนา

หัวใจหลักของการที่ฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาในสยามก็คือการเผยแผ่ศาสนา เพราะเหล่าบรรดามิชชันนารีเห็นว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่ได้ทรงกีดกันการเผยแผ่ศาสนา บันทึกของมิชชันนารีฝรั่งเศสกล่าวว่า “กรุงสยามเป็นอาณาจักรเดียวทางตะวันออกไกลที่อนุญาตให้ชาวต่างชาติทุกชาติเข้ามาอยู่อาศัยได้” (กรมศิลปากร, ข. ๒๕๒๘: ๔๔) ดังนั้นเมื่อมิชชันนารีรายงานความเป็นไปได้ในการเผยแผ่ศาสนาไปยังราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศสแล้ว พระองค์จึงทรงส่งคณะมิชชันนารีมาสยามมากขึ้นเพื่อโน้มน้าวพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้เข้ารีตเป็นคาทอลิก เพราะหากว่าพระเจ้าแผ่นดินเปลี่ยนการนับถือศาสนาแล้ว บรรดาประชากรก็จะเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ด้วย

เมื่อความตั้งใจของมิชชันนารีเป็นไปในแนวทางของการศาสนา เนื้อหาเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นโดยบาทหลวงมิชชันนารีจึงมีสาระที่การเผยแผ่ศาสนา ความสำเร็จของจำนวนผู้เข้ารีต และปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามด้วยเหตุที่ตลอดช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีมิชชันนารีฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาหลายกลุ่ม จึงสามารถวิเคราะห์เนื้อหาของเอกสารทางการศาสนาได้ดังนี้

๑. กลุ่มบาทหลวงมิชชันนารีที่เดินทางเข้ามาในช่วงต้นของความสัมพันธ์ บาทหลวงเหล่านี้ เช่น ฟร็องซัวส์ บัลลู หลุยส์ ลาโน ซึ่งนับได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกการเผยแผ่ศาสนาในสยาม งานเขียนของฟร็องซัวส์ บัลลู ของหลุยส์ ลาโน หรือบันทึกรายงานของฌาร์ค เดอ บุษ เป็นตัวอย่างเอกสารที่รายงานโดยตรงถึงการเผยแผ่ศาสนา การได้รับพระราชทานที่ดินในการสร้างค่ายฝรั่งเศสและที่ดินอื่น ๆ ยังมีข้อสังเกตว่าแม้ว่าฝรั่งเศสจะยินดีที่ได้รับพระราชทานที่ดินบริเวณเกาะมหาพราหมณ์ให้สร้างโบสถ์ โรงพยาบาล และวิทยาลัยแล้ว แต่ฝรั่งเศสอาจไม่ได้คิดว่าพื้นที่เกาะมหาพราหมณ์ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะเมืองอยุธยา ราว ๒๐ กิโลเมตร ไม่มีคนอาศัยมาก และไกลจากศูนย์กลางพระนครอยู่มาก (ปริติพิศภูมิวิธิ, ญ. ๒๕๕๕) แต่ในบันทึกรายงานต่าง ๆ ยังไม่ได้แสดงให้เห็นว่าบาทหลวงฝรั่งเศสรุ่นแรกนี้ไม่พอใจที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชทานที่ดินไกลออกไปมากสำหรับชาวฝรั่งเศส เพราะทั้ง ๒ ท่านนั้นก็มิได้มีความประสงค์แรกในการปฏิบัติศาสนกิจที่อยุธยา แต่ต้องการเดินทางต่อไปยังจีนและตั้งถิ่นฐานมากกว่า ดังนั้นการตั้งมั่นอยู่ที่อยุธยาในช่วงแรกจึงเสมือนผลพลอยได้ที่คุ้มค่าพอสมควร

๒. กลุ่มบาทหลวงที่เดินทางเข้ามาเพื่อเจริญพระราชไมตรีด้านศาสนาโดยตรง เป็นกลุ่มมิชชันนารีที่ได้รับมอบหมายให้เข้ามาปฏิบัติหน้าที่เพื่อการศาสนา สืบต่อหรืออยู่ภายใต้การดำเนินงานของสังฆราชประจำมณฑล (Vicaire apostolique) มิชชันนารีเหล่านี้มีจำนวนมากและกระจัดกระจายกันปฏิบัติหน้าที่ตามเมืองต่าง ๆ เช่น บางกอก เพชรบุรี พิษณุโลก อยุธยา และลพบุรี ซึ่งเอกสารที่เรียบเรียงขึ้น ส่วนหนึ่งรวบรวมอยู่ในหนังสือ

Histoire de la mission de Siam 1662–1811 ของอาเดรียง โลเนย์ และยังมีเอกสารต้นฉบับลายมืออีกเป็นจำนวนมาก

อนึ่ง กลุ่มมิชชันนารีที่มีวัตถุประสงค์เพื่อปฏิบัติงานด้านศาสนาโดยตรงนี้ อาจเป็นกลุ่มที่เดินทางมาจากคณะมิสซังต่างประเทศ กรุงปารีส เช่น งานเขียนของบาทหลวงเบนิญ วาเชต์ หรือของโจอาคิม บูเวต์ หรือกลุ่มบาทหลวงเยซุอิตก็เป็นได้ ซึ่งต่างก็มีการพื้นฐานการทำงานและแนวคิดต่างกัน

ในกลุ่มบาทหลวงที่เดินทางเข้ามาในช่วงหลังนี้ พบว่าหน้าที่ของบาทหลวงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ ไม่ได้บันทึกเรื่องราวทางศาสนาเท่านั้น หากแต่ได้บันทึกสภาพสังคมอยุธยาที่พบเห็นไว้ด้วย เพราะอาจนับได้ว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้น บาทหลวงมิชชันนารีฝรั่งเศสได้รับสิทธิพิเศษจากพระเจ้าแผ่นดิน ทำให้มีโอกาสเดินทางไปตามที่ต่าง ๆ ได้มากขึ้น กอปรกับมีการเลือกคนที่จะเดินทางมาสยามด้วยจุดประสงค์อื่น ๆ อยู่ด้วย เช่น สำหรับกลุ่มเยซุอิตแล้วต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ अच्छ์ในเรื่องดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ การเดินเรือ และการปรับตัวให้เข้ากับสังคมใหม่ เป็นต้น บันทึกของกลุ่มบาทหลวงเยซุอิตจึงมีความต่างไปจากกลุ่มเอกสารทางการศาสนา ผู้เขียนจึงจัดหมวดหมู่เป็นกลุ่มของเอกสารบันทึกสังคม วิถีชีวิต

นอกจากนี้ สิ่งที่ผู้เขียนพบคือเอกสารภาษาฝรั่งเศสที่บรรดาบาทหลวงมิชชันนารีฝรั่งเศสบันทึกไว้มีจำนวนมาก ทั้งที่หอสมุดคณะมิสซังต่างประเทศ กรุงปารีส และที่อื่น ๆ และเอกสารต่าง ๆ ยังไม่ได้รับการศึกษามากเท่าที่ควร ในหนังสือของโลเนย์เป็นการประมวลจดหมายต่าง ๆ ของบาทหลวงฝรั่งเศสไว้แต่ยังไม่ได้รับการแปลทั้งหมด

ความน่าเชื่อถือของเอกสารทางการศาสนา นับได้ว่ามีความสำคัญและสามารถใช้เป็นแหล่ง

ข้อมูลได้ในระดับหนึ่ง เพราะเป็นเอกสารชั้นต้นที่ผู้บันทึกมีความสนใจหรือต้องการศึกษาสภาพสังคม เนื่องจากมีจุดประสงค์ของกลุ่มผู้เรียบเรียงคือความพยายามให้ประชาชนเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่าในบางเอกสารมิชชันนารีมักจะเน้นไปที่การให้รายละเอียดของกิจกรรมเผยแผ่ศาสนามากกว่าเรื่องอื่น ในลักษณะการรายงานผลสำเร็จของกิจกรรม ดังนั้นเนื้อหาในเอกสารบางฉบับจึงเป็นตัวเลขข้อมูลหรือปัญหาภายในของคณะมิชชันนารีเอง เช่น การขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ การขาดแคลนจำนวนบาทหลวงมิชชันนารี หรือการร้องขอให้ทางศูนย์กลางที่ฝรั่งเศสส่งความช่วยเหลืออื่น ๆ ที่จำเป็นมาให้ เป็นต้น

๒. เอกสารทางการทูต

ทูตในปัจจุบันหมายถึงผู้นำข้อความไปแจ้งทั้ง ๒ ฝ่าย อาจเป็นผู้รับใช้ไปเจรจาแทน ผู้สื่อสารหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แทนไปยังต่างประเทศ เพื่อเจรจาหรือเจริญสัมพันธไมตรีเป็นทางการ (วิสูตร อรรถยุกติ, ๒๕๑๘: ๑๓-๓๐) แต่ในอดีตความหมายของทูตอาจเป็นบุคคลที่มีหน้าที่เจรจาความการเมืองอาจรวมถึงการติดต่อทางการค้าไปพร้อมกันด้วย (จินตนา กระบวนแสง, ๒๕๒๖)

สิ่งที่อาจเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่าง ๒ ดินแดน ในการแลกเปลี่ยนราชทูตคือลักษณะของระดับความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เช่น การสงคราม การแต่งงาน หรือการค้า ทั้งนี้ข้อสังเกตได้ว่าประเพณีทางการทูตของสยามนั้นไม่ได้ให้ความสำคัญกับราชทูตเท่ากับพระราชสาส์น เพราะสยามถือว่าราชทูตและคณะเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นตัวแทนของพระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ ที่มีหน้าที่อัญเชิญพระราชสาส์นไปยังดินแดนอื่น ๆ เท่านั้น

ส่วนพระราชสาส์นคือองค์พระเจ้าแผ่นดิน ในสมัยอยุธยาเมื่อมีราชทูตหรือผู้แทนประเทศต่าง ๆ เดินทางเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีมากขึ้นหลังจากที่ประเทศโปรตุเกสได้เข้ามาเจริญพระราชไมตรีเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๐๕๕ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น จึงเกิดพัฒนาการประเพณีการรับราชทูตให้เป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้น

ครั้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชราชสำนักมีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาในอยุธยา มากกว่าเดิม สามารถสรุปขั้นตอนการรับราชทูตในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ว่าเมื่อคณะราชทูตเดินทางมาถึงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา และได้แจ้งข่าวให้ทางสยามทราบถึงวัตถุประสงค์ราชสำนักสยามจะได้จัดขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ลงไป คำนับทักทาย เรียกว่า การทักทูต

ในกรณีนี้จะสังเกตได้อย่างชัดเจนว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องการเจริญพระราชไมตรีทางการทูตมากกว่าเรื่องอื่น เพราะเป็นทั้งการแสดงพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์และเป็นการแสดงความยิ่งใหญ่ของเมืองอยุธยาด้วย การจัดเตรียมการต่าง ๆ จึงต้องทำอย่างประณีต งดงาม และยิ่งใหญ่

เอกสารภาษาฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่เป็นเอกสารทางการทูตนั้นผู้เขียนจัดหมวดหมู่ได้เพียง ๑ ฉบับเท่านั้นคือบันทึกของเอกอัครราชทูตเซอวาลิเยร์ เดอ ช็อมองด์ นับเป็นบันทึกของราชทูตที่เกี่ยวข้องกับการเจริญพระราชไมตรีและมีเนื้อหาส่วนใหญ่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างทั้ง ๒ ประเทศและข้อตกลงต่าง ๆ เป็นหลัก

เนื้อหาของบันทึกฉบับนี้ให้ข้อมูลนับแต่ที่ราชทูตเดินทางออกจากประเทศฝรั่งเศส กระทั่งถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา มีรายละเอียดของข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ผู้คน ตลอดจนวิถีชีวิตแทรกอยู่เป็นระยะ เนื่องจากเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์มีบุคลิกลักษณะแบบทหาร จึงเป็นคนตรงไปตรงมา ไม่ยอมผู้ใด เช่น บาทหลวงเดอ ชัวซี ได้บันทึกไว้ว่าเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ ไม่ยอมปฏิบัติตามธรรมเนียมในการทูลเกล้าถวายพระราชสาส์นตามแบบสยาม คือ ชูพานพระราชสาส์นขึ้นสูง บาทหลวงเดอ ชัวซีบันทึกไว้ว่า “ครั้นเราเข้าไปในท้องพระโรง และขณะที่เข้าไปนั้น เราเห็นพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ตรงช่องสี่บัญชร สูงจากพื้นไม่ต่ำกว่าหกฟุต ท่านราชทูตได้กระซิบบอกแก่ข้าพเจ้าว่าผมจะถวายพระราชสาส์นได้ก็แต่ด้วยวิธีใช้ด้ามตอส่งขึ้นไปเท่านั้น แต่ผมจะไม่ยอมทำเช่นนั้นเด็ดขาด ข้าพเจ้าสารภาพว่าข้าพเจ้ามีความลำบากใจมากทีเดียว ไม่ทราบจะแนะนำท่านไปประการใดจึงจะสมควร” (เดอ ชัวซี, ๒๕๕๐: ๒๒๙)

อย่างไรก็ตาม ในบันทึกของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์มีรายละเอียดพระราชสาส์นและพระสมณสาส์นของพระสันตะปาปาที่ส่งมาถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชด้วยซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของราชทูตโดยตรง

ความน่าเชื่อถือของเอกสารทางการทูตนี้อยู่ที่ตัวผู้บันทึกเป็นผู้ที่ได้รับพระบรมราชโองการจากพระเจ้าแผ่นดินให้มาแทนพระองค์ในการเจริญพระราชไมตรี จึงเป็นเอกสารที่ต้องกลับไปรายงานทางการ ดังนั้น จึงมีความแม่นยำในรายละเอียดและสามารถใช้ข้อมูลในการช่วยสนับสนุนการศึกษาตีความหรืออธิบายเหตุการณ์ทางการทูตเช่นพิธีการต้อนรับราชทูตได้

๓. เอกสารทางการค้า

บริษัทการค้าของฝรั่งเศสในดินแดนตะวันออกก่อตั้งขึ้นในรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๐๗ โดยกอลแบร์ต (Colbert) โดยที่ศูนย์กลางทางการค้าของฝรั่งเศสอยู่ที่เมืองกัว (Goa) ในอินเดีย เพื่อเป็นสถานีการค้าหลักของภูมิภาค มีพ่อค้าประจำและพ่อค้าจรเดินทางไปมาค้าขายเสมอ ทั้งนี้วัตถุประสงค์ของการก่อตั้งบริษัทการค้าคือเพื่อเป็นการแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าขายกับตะวันออกและเพื่อกำจัดคู่แข่งที่สำคัญคือฮอลันดา ซึ่งมีบทบาทมากในภูมิภาคตะวันออกให้ลดลง จากการศึกษาพบว่าในบริบทของการบันทึกเอกสารมีลักษณะพิเศษ ๒ ประการ คือ

๑. เอกสารการค้าที่ปรากฏจากการเจริญสัมพันธไมตรี เช่น ในบันทึกของโคลัด เซเบอเร็ตต์ ซึ่งเข้ามาในสยามในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ เน้นเนื้อหาที่สนธิสัญญาทางการค้าเป็นหลัก

๒. เอกสารจากพ่อค้าจร หมายถึง พ่อค้าที่เดินทางเข้าออกสยามหลายครั้งจนเกิดความคุ้นเคยและได้เห็นสภาพสังคมที่ตนเองค้าขายด้วย เนื่องจากบริษัทการค้าฝรั่งเศสได้ขอเปิดสถานการค้าย่อยและคลังสินค้าที่อยุธยา ดังนั้นในรายงานของเวเรต์ ซึ่งเป็นหัวหน้าสถานีการค้าของฝรั่งเศสที่อยุธยาจึงประกอบด้วยเนื้อหาที่หลากหลายตามความสนใจและปัญหาของการค้าที่พบ เช่น รายการสินค้า ราคา รวมถึงปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้นจดหมายเหตุของเวเรต์ในช่วงปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงไม่ได้เกี่ยวข้องกับการค้ามากนัก เป็นการเล่าเรื่องการปฏิวัติที่เกิดขึ้น เพราะเหตุว่าหากเกิดปัญหาทางการเมืองขึ้นก็จะย่อมส่งผลกระทบต่อการค้าของบริษัทอย่างไม่ต้องสงสัย

นอกจากนี้ยังพบเอกสารการค้าที่ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนอีกจำนวนหนึ่ง สันนิษฐานว่าคงเป็น

เจ้าหน้าที่ของบริษัทที่รายงานสินค้า เช่น รายงานที่พิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๘ เรื่องรายงานการค้าขายในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ เป็นต้น ผู้เขียนอาจเป็นจอร์จ ไวต์ (Georges White) ซึ่งอยู่ที่เมืองบันตัมบนเกาะชวากี้นี้ได้ เอกสารฉบับนี้ให้รายละเอียดสินค้านำเข้ามายาขายและสินค้าขายออกไปเป็นอย่างดี เช่น ขอบป่า สินค้าหายาก และยังรายงานลักษณะการค้าระหว่างอยุธยากับเมืองใกล้เคียง เช่น จีน ญี่ปุ่น อีกด้วย แต่เดิมคงเป็นเอกสารอังกฤษแล้วต่อมาได้มีการแปลเป็นภาษาไทย

ความน่าเชื่อถือของเอกสารทางการค้านั้น จำเป็นที่ผู้ใช้เอกสารต้องพิจารณาสภาพของผู้บันทึกเอกสาร เพราะเรื่องการค้าจะเกี่ยวพันกับการเงินและผลประโยชน์ของตนหรือของบริษัท ในกรณีที่เป็นการค้าหลวง ย่อมต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของราชสำนักให้ได้ผลประโยชน์มากที่สุด และหากเป็นการค้าของพ่อค้าเอกชน ก็อาจพบอคติในเอกสารได้หากพ่อค้านั้นเสียผลประโยชน์ทางการค้ากับสยาม

๔. เอกสารทางการทหาร

ผู้เขียนสังเกตว่าทหารฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในสยามมีหน้าที่ต่างกันไปตามแต่ข้อปฏิบัติที่ได้รับมาก่อนเดินทางเข้ามาในสยาม กล่าวคือ ในช่วงแรกของการเดินทางเข้ามานั้นเป็นทหารที่ได้รับหน้าที่เจริญพระราชไมตรี ดังเช่นบทบาทของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ หรือบทบาทของออกพระศักดิ์สงคราม (ฟอร์แบง) เป็นต้น เนื่องจากว่าทหารฝรั่งเศสที่ได้รับเลือกให้เดินทางเข้ามาในสยามนั้นล้วนเป็นคนที่มีความสมบัติต้องตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส และมักมีคำสั่งปฏิบัติงานแนบมาด้วย

เอกสารบันทึกของออกพระศักดิ์สงครามหรือฟอร์แบงเป็นที่รู้จักกันดีว่าผู้เขียนได้รับราชการใน

สยาม เป็นเจ้าเมืองบางกอกอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง และได้มีส่วนร่วมในการปราบกบฏมกจะสันซึ่งกลุ่มชาวมุสลิมได้รวมตัวกันกบฏ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงให้เจ้าพระยาวิไชยเณทร์และออกพระศักดิ์สงครามเป็นหัวหน้ากลุ่มทหารต่างชาตินำกำลังไปปราบ แม้ว่าสยามจะได้รับชัยชนะ แต่ก็สูญเสียทหารไปหลายคนนาย ฟอร์แบงเองก็ได้รับบาดเจ็บมากด้วย แต่สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาคือเกิดความไม่ลงรอยกันระหว่างเจ้าพระยาวิไชยเณทร์และฟอร์แบง ซึ่งสะท้อนอยู่ในบันทึกของออกพระศักดิ์สงครามผู้นี้

แม้ว่าบันทึกฉบับนี้จะบันทึกที่เรียบเรียงโดยฝ่ายทหาร แต่ก็ให้รายละเอียดพอสมควรเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนในอยุธยาตั้งแต่เมื่อแรกที่ฟอร์แบงเดินทางเข้ามาพร้อมกับเชอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ และการที่ฟอร์แบงได้ประจำในเมืองบางกอกเป็นระยะเวลาพอสมควร จึงทำให้เขาสามารถสังเกต ศึกษาลักษณะสภาพสังคม วิถีชีวิตของคนได้อย่างละเอียดมากขึ้น เอกสารของทหารเน้นการบันทึกเพื่อรายงานต่อผู้บังคับบัญชา จึงมีความน่าเชื่อถือในรายละเอียดข้อมูลที่ถูกต้องครบถ้วน

๕. เอกสารเฉพาะเรื่อง

เอกสารที่เรียบเรียงขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะเป็นเอกสารลักษณะพิเศษของฝรั่งเศส เพราะไม่ได้แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสมีความสนใจเฉพาะด้านการค้าหรือทางการเมืองเพียงอย่างเดียว แต่ได้ให้ความสนใจเรื่องต่าง ๆ ที่อาจเอื้อประโยชน์ต่อฝรั่งเศสด้วย โดยเฉพาะเรื่องวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์ ซึ่งไม่พบข้อมูลเหล่านี้ในเอกสารชาติอื่น ฝรั่งเศสมีแนวคิดในการจัดส่งผู้ที่มีความรู้ความสามารถให้ออกไปยังดินแดนอันห่างไกล เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ที่ตั้งและเหตุการณ์

ในท้องฟ้า ประมวลเป็นองค์ความรู้ทางดาราศาสตร์ และการเดินเรือ ผลประโยชน์ที่ฝรั่งเศสคาดว่าจะได้รับจากข้อมูลเชิงประจักษ์เหล่านี้คือการเดินเรือได้ง่ายขึ้น สามารถทำแผนที่ท้องฟ้าและแผนที่เดินเรือที่มีเส้นรุ้ง เส้นแวงได้ง่าย และกองเรือสินค้าฝรั่งเศสสามารถเดินทางไปได้ทั่วอันออกได้หลายครั้งต่อปีโดยไม่เสียเวลาอ้อมแหลมกู๊ดโฮป หรือพบกับมรสุม และที่สำคัญคือ แส่นยานภาพของพระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสจะได้แผ่ไปทั่วทุกสารทิศ

ผู้เขียนสังเกตว่าบันทึกการรายงานของฝรั่งเศสในเรื่องที่เกี่ยวกับดาราศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์นี้เป็นรายงานของบาทหลวงเยซุอิต ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในเรื่องคณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ และการเดินเรือมาก กลุ่มบาทหลวงเยซุอิตจะคัดเลือกบุคคลเข้าสังกัดในคณะอย่างเคร่งครัดและผ่านการทดสอบความรู้อย่างดี ดังนั้นวัตถุประสงค์ของคณะเยซุอิตที่เข้ามาในสยามจึงต่างไปอย่างสิ้นเชิงจากบาทหลวงมิชชันนารีที่มุ่งเผยแผ่ศาสนา ในรายงานของบาทหลวงโทมัส กุย เรื่องดาราศาสตร์และการเกิดสุริยุปราคาหรือจันทรุปราคาในสยาม ได้พรรณนาลักษณะของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ บ้านเรือน และอาณานิคมความเชื่อของคนในพื้นที่ต่อเรื่องสิ่งลึกลับไว้ในบางส่วน ยิ่งไปกว่านั้นบาทหลวงเยซุอิตบางคนอาจนำเอกสารที่ตนสนใจกลับไปฝรั่งเศสด้วย

๖. เอกสารว่าด้วยการปฏิวัติใน พ.ศ. ๒๒๓๑

เรื่องการปฏิวัติในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเอกสารที่เรียบเรียงโดยชาวฝรั่งเศสที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทั้งที่เมืองบางกอกและเมืองลพบุรี และเอกสารที่ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนอีกจำนวนหนึ่ง เช่น เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่พิมพ์ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๑ เรื่องจดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

นักประวัติศาสตร์และนักเขียนประวัติศาสตร์ต่างได้ข้อมูลของเหตุการณ์ “กบฏ” และ “ปฏิวัติ” ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งตลอดช่วง ๔๑๗ ปี แต่ครั้งต่างมีเหตุปัจจัยและผลกระทบที่ตามมาต่างกันออกไปตามบริบทของเหตุการณ์ การปฏิวัติใน พ.ศ. ๒๒๓๑ นี้มีนัยทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญ ๒ ประการ คือ (ปรีดี พิศภูมิวิถี, ๒๕๕๑)

๑. ถือเป็นการสิ้นสุดราชวงศ์ปราสาททอง และเริ่มสถาปนาราชวงศ์บ้านพลูหลวง อันเป็นราชวงศ์สุดท้ายที่จะดำรงยาวนานมาจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ การปฏิวัติที่เกิดขึ้นโดยพระเพทราชาขึ้นยังเป็นการแสดงสภาพของการเมืองภายในราชสำนักที่ยังคงมีลักษณะเดิมคือการล้มล้างราชวงศ์เก่าโดยอ้างเหตุผลความชอบธรรมที่สร้างตามขึ้นมา

๒. ข้ออ้างเพื่อทำให้การมีสิทธิโดยชอบธรรมเป็นผลสำเร็จนั้น ส่งผลให้ชาวฝรั่งเศสต้องยุติบทบาทลงชั่วคราวในสยาม นับจากนั้นเป็นต้นมาความสัมพันธ์ระหว่าง ๒ อาณาจักรเป็นอันยุติลงและมาเริ่มฟื้นฟูก่อครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

หลักฐานเอกสารที่ระบุความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-ฝรั่งเศสชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ระหว่าง ๒ อาณาจักรเป็นผลสืบเนื่องมาจากความพยายามในการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในบริเวณภูมิภาคตะวันออกไกลเป็นหลัก แต่ความพยายามดังกล่าวไม่มีใครจะสัมฤทธิ์ผลมากนัก ประกอบกับเมื่อนโยบายด้านการค้าของฝรั่งเศสในดินแดนบูรพาภิเศกเริ่มปรากฏตัวขึ้นเป็นรูปร่างเมื่อราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ฝรั่งเศสจึงได้ใช้แนวคิดทางการค้ากับราชอาณาจักรสยามเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในระยะต่อมาก็มีความคิดทางการเมืองสอดแทรกเข้ามามีใช้น้อย ดังปรากฏว่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๓๐

มีกองกำลังทหารฝรั่งเศสส่วนหนึ่งตั้งมั่นที่ป้อมเมืองบางกอกโดยอ้างว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงขอจากพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเพื่อประจำการในฐานะทหารรักษาพระองค์

การเปลี่ยนแปลงนโยบายเช่นนี้ส่งผลให้ราชสำนักสยามเริ่มมีปฏิกิริยาต่อต้านที่เด่นชัดมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งในความจริงเกิดขึ้นตั้งแต่ที่พอลคอนเข้ารับตำแหน่งที่สมุหกลาโหมในบรรดาศักดิ์เจ้าพระยาวิไชยรินทร์แล้ว พระเพทราชาและขุนนางผู้ใหญ่ในราชสำนักเริ่มระแวงอำนาจที่เพิ่มขึ้นของฝ่ายฝรั่งเศส และอาจจะประเมินสถานการณ์ความคับขันได้กระทั่งก่อการปฏิวัติขึ้นที่พระราชวังเมืองลพบุรีเมื่อราวกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ โดยอ้างสาเหตุว่าฝรั่งเศสกำลังจะยึดอาณาจักร

นายทหารฝรั่งเศสและบรรดาบาทหลวงมิชชันนารีจำนวนมากที่เมืองลพบุรี บางกอก มะริด และเมืองอื่น ๆ ถูกจับกุม คุมขังทรมาน บังเลียดชีวิต และเกิดการต่อสู้ระหว่างทหารสยามกับทหารฝรั่งเศสที่ป้อมเมืองบางกอก จนในที่สุดทหารฝรั่งเศสยอมจำนนและออกไปจากราชอาณาจักรเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายนในปีเดียวกันนั้นเอง

หลังจากนั้น ๑-๒ ปี หนังสือว่าด้วยการปฏิวัติครั้งใหญ่ในสยามได้รับการตีพิมพ์ออกสู่สาธารณะ ทั้งที่เรียบเรียงโดยชาวอังกฤษ ชาวฮอลันดา หรือจากบรรดานายทหารฝรั่งเศสที่เคยมีส่วนร่วมในการปฏิวัติ อย่างไรก็ตาม นักประวัติศาสตร์ก็ได้ใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์บางฉบับที่เคยตีพิมพ์มาแล้วในการศึกษาเรื่องการปฏิวัติครั้งนี้ เช่น บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอ แบส เกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของกองสต็องซ์ พอลคอน อัครมหาเสนาบดีแห่งพระเจ้ากรุงสยาม หรือเอกสารของไวลอง เดส์ แวร์แกง

เรื่องการปฏิวัติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๓๑ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นโดยพ่อค้าและมิชชันนารีอีกจำนวนหนึ่ง เฉพาะเอกสารที่เรียบเรียงโดยตรงนั้นพบว่า เป็นเอกสารของนายทหารฝรั่งเศสเป็นส่วนใหญ่ เพราะได้รับผลกระทบโดยตรงจากเหตุการณ์

๓. เอกสารบันทึกสังคม วิถีชีวิต

เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่บันทึกสังคมและวิถีชีวิตของคนในสมัยอยุธยาในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นจัดได้ว่าเป็นเอกสารในระยะสุดท้ายของความสัมพันธ์ ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะในช่วงระยะเวลาในตอนท้ายเป็นช่วงที่มีชาวฝรั่งเศสเดินทางเข้ามามากขึ้นและคุ้นเคยกับสยามมากขึ้น นอกจากนี้อาจเป็นไปได้ว่ามีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสยามเผยแพร่ในฝรั่งเศสมากกว่าก่อน ทำให้เกิดความสนใจใคร่รู้และเรียนรู้วิถีชีวิตที่ต่างไปจากตนมากขึ้นด้วย

เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่ผู้เขียนจัดหมวดหมู่ในเอกสารบันทึกสังคม วิถีชีวิต คือเรื่องราว-อาณาจักรสยามของซิมง เดอ ลา ลูแบร์ ผู้แทนพิเศษพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส และเรื่องประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยามของนิโกลาส์ แชร์แวส ในเรื่องแรกนั้นแม้ว่าผู้เขียนจะรับหน้าที่เป็นผู้แทนพิเศษของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส เพื่อเจรจาความเรื่องต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้ข้อยุติตั้งแต่ที่ครั้งราชทูตฝรั่งเศสเดินทางมาแต่ก่อน แต่ในรายงานฉบับใหญ่ของลา ลูแบร์ ก็เป็นเรื่องสภาพสังคม วิถีชีวิต ตลอดจนเนื้อหาที่เกี่ยวกับคนเป็นส่วนใหญ่ ดังที่นักประวัติศาสตร์หลายท่านแสดงความเห็นไว้ว่าหนังสือราชอาณาจักรสยามของลา ลูแบร์นั้นเป็นคู่มือหลักของการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของอยุธยาที่ดีที่สุด (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๕๐: ๒๓๐)

ข้อควรสังเกตในเรื่องของเอกสารที่เรียบเรียงเกี่ยวกับสภาพสังคมของผู้คนคือความถูกต้องหรือความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้รับการบันทึก เหตุเพราะระยะเวลาที่ผู้เขียนเข้ามาอยู่ในสยามนั้นสั้นมาก เช่น ชิมง เดอ ลา ลูแบร์ เดินทางเข้ามาถึงสยามในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ และเดินทางกลับไปในต้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ระยะเวลาในการอยู่สยามเพียง ๓ เดือนเท่านั้น แต่สำหรับนิโกลาส์ แชร์แวงเดินทางเข้ามาสยามในปี พ.ศ. ๒๒๒๔ พร้อมกับคณะของมิชชันนารีคณะมิสซังต่างประเทศ และพำนักอยู่ในสยามถึง พ.ศ. ๒๒๒๘ จึงเดินทางกลับไปฝรั่งเศส รวมระยะเวลาราว ๔ ปี จากประเด็นระยะเวลาในการอยู่ในสยามเช่นลาลูแบร์นั้น ทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่าลาลูแบร์ได้รับข้อมูลในการเรียบเรียงหนังสือจากแหล่งอื่น ผู้เขียนเห็นว่ามีแนวโน้มไปได้ที่ลาลูแบร์จะได้มาซึ่งข้อมูลจาก ๓ ส่วน คือ

๑) การใช้เอกสารหนังสือต่าง ๆ ที่ชาวต่างชาติอื่นเคยเรียบเรียงไว้เกี่ยวกับสยาม ซึ่งมีการพิมพ์อยู่ในยุโรปเป็นพื้นฐานในการเรียบเรียงข้อมูล

๒) ข้อมูลจากชาวฝรั่งเศส คือคณะทูตของฝรั่งเศสที่เดินทางกลับไปพร้อมกับราชทูตออกพระวิสุทธิสุนทร (ปาน) มีล่ามที่พูดภาษาไทยได้เป็นอย่างดีคือบาทหลวงวาเซต์ ซึ่งเคยทำหน้าที่เป็นล่ามให้คณะราชทูตมาหลายครั้ง มีความเป็นไปได้ที่ลาลูแบร์ได้ซักถามข้อมูลต่าง ๆ ในระหว่างการเดินทาง นอกจากนี้ยังมีบาทหลวงมิชชันนารีอีกเป็นจำนวนมากที่พำนักอยู่ในอยุธยาเป็นระยะเวลานาน และได้เรียนรู้ภาษาไทยเป็นอย่างดี โดยเฉพาะสังฆราชลาโน ซึ่งสามารถแต่งพจนานุกรมภาษาไทยได้ นอกจากนี้กลุ่มพ่อค้าจ้าวฝรั่งเศสหรือลูกครึ่งต่างชาติในอยุธยาก็อาจจะเป็นแหล่งข้อมูลของลาลูแบร์ได้

๓) แหล่งข้อมูลจากฝ่ายสยาม เป็นไปได้ที่ลาลูแบร์สามารถพบเจอคนสยามที่เป็นลูกครึ่งและพูดภาษาฝรั่งเศสได้เป็นผู้ช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ด้วยวิธีการในลักษณะเช่นนี้ ทำให้งานของลาลูแบร์มีความหลากหลายและเกี่ยวข้องโดยตรงกับการบันทึกสภาพสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมอยุธยา

สรุปได้ว่าเอกสารภาษาฝรั่งเศสทั้ง ๗ กลุ่มที่ผู้เขียนได้จัดหมวดหมู่ตามเนื้อหาที่ได้เสนอมานี้ นำไปสู่การวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของเอกสารฝรั่งเศสและสามารถประเมินค่าได้ว่าเอกสารแต่ละประเภทย่อมมีข้อเด่นและข้อด้อยของตนเอง เอกสารประวัติศาสตร์เป็นการบันทึกของกลุ่มคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่เดินทางเข้ามาในสยาม จึงมีเงื่อนไขการบันทึกอยู่หลายประการ ดังนี้

๑. พื้นที่มาของกลุ่มชาวฝรั่งเศส

ที่มาของชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในสยามย่อมส่งผลอย่างมากต่อการบันทึกข้อมูลและความสนใจ ชาวฝรั่งเศสบางกลุ่มเช่นกลุ่มบาทหลวงเยซุอิต ซึ่งเป็นกลุ่มที่เดินทางเข้ามาในช่วงที่ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับสยามอยู่ในระดับดีแล้ว นั้น เป็นกลุ่มที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้ามา โดยจะเป็นผู้ที่อ่านออกเขียนได้ในระดับดีและมีพื้นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ ในบางครั้งมีการคัดเลือกบุคคลจากฝ่ายฝรั่งเศสให้เข้ามาในสยามด้วย เช่นเมื่อครั้งที่เซอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบงเป็นผู้แทนพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส มาเจริญทางพระราชไมตรี ก็ได้รับการคัดเลือกจากผู้ดีมีสกุลหรือเป็นเชื้อสายของขุนนางมาก่อนด้วย (ภุชโร ภูมะธน, ๒๕๒๙: ๙๖-๙๗)

๒. วัตถุประสงค์ของการเข้ามาในสยาม

วัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันไปของชาวฝรั่งเศสย่อมเป็นตัวกำหนดให้มีการบันทึกเฉพาะใน

สิ่งที่ตนต้องการรู้หรือมีความจำเป็นต่องานในหน้าที่ของตนเท่านั้น เช่น กลุ่มพ่อค้าฝรั่งเศสนั้นจะเน้นการรายงานสินค้าและรายได้ ตลอดจนจนความสะดวกในการค้าขายกับสยาม มากกว่าจะสนใจในเรื่องอื่น ทำให้ข้อมูลที่บันทึกในเอกสารฝรั่งเศสมีเพียงบางส่วนเท่านั้น

๓. ระยะเวลาในการพำนักอยู่ในสยาม

แม้ว่าชาวฝรั่งเศสจะเข้ามามีบทบาทในสยามในช่วงราว ๑๐ ปีสุดท้ายของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ตาม แต่จากการศึกษาพบว่าชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ไม่ได้เดินทางเข้ามาพักเป็นระยะเวลานาน เว้นแต่กลุ่มบาทหลวงมิชชันนารีที่อยู่อาศัยนานกว่ากลุ่มอื่น นอกจากนั้นทั้งราชทูต พ่อค้า หรือทหาร เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติแล้ว ก็จะเดินทางกลับไป การพำนักในสยามเป็นช่วงระยะเวลาเพียงสั้น ๆ ย่อมเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ไม่สามารถศึกษาสภาพสังคมอยุธยาได้อย่างละเอียดเท่าที่ควร

แต่อย่างไรก็ดี เงื่อนไขเหล่านี้อาจมีข้อยกเว้นโดยขึ้นอยู่กับตัวบุคคลนั้นเองที่จะมีความสามารถ

ในการศึกษาหาความรู้ มีความช่างสังเกตและเอาใจใส่ในการเรียบเรียงบันทึกเอกสารมากน้อยเพียงใด เช่น ซิมง เดอ ลา ลูแบร์ นั้น เดินทางเข้ามาถึงอยุธยาในราวเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ และเดินทางกลับออกไปเมื่อต้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๒๓๑ หมายความว่าพำนักอยู่เพียง ๓ เดือนเท่านั้นแต่ผลงานของลา ลูแบร์กลับเต็มไปด้วยข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวกับสภาพสังคมอยุธยาอย่างไม่ปรากฏในเอกสารฝรั่งเศสของท่านอื่น

จากเอกสารฝรั่งเศสที่จัดหมวดหมู่ไว้ ผู้เขียนจะได้ใช้ข้อมูลต่าง ๆ ที่ปรากฏในเอกสารเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสภาพสังคมอยุธยา โดยเน้นเรื่องที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองอยุธยา ผู้คน ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่าเอกสารภาษาฝรั่งเศสมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการใช้ทำความเข้าใจสภาพสังคมอยุธยา และอาจเห็นต่อไปได้ว่าสังคมอยุธยามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวในการดำรงวัฒนธรรมของตนไว้ได้แม้จะมีกระแสวัฒนธรรมจากภายนอกหลั่งไหลเข้ามาในเมืองมากแล้วก็ตาม

บรรณานุกรมเลือกสรร

- ขจร สุขพานิช. ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓.
 ปรีดี พิศณุวิทย์. จากบางเจ้าพระยาสู่ปารีส. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๑.
 Laurent HENNEQUIN. “แหล่งข้อมูลและวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทยในฝรั่งเศส” แปลโดย กรรณิกา จรรย์แสง, อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๑๘, (ม.ย. ๓๘-พ.ค. ๓๙): ๑๕-๑๖๗.
 Le Mis De Croizier. Notice des Manuscrits Siamois de la Bibliothèque Nationale. Paris: Ainé Challamel, 1883.
 George Cœdès. Catalogue des manuscrits en Pali, Laotien et Siamois provenant de la Thaïlande. Bibliothèque royale de Copenhague, 1966.